

el-Melik ü'l-Muazzam'ın Mutaassıp Bir Hanefî Oluşu ve Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Bu Süreçteki Rolü
al-Malik al-Mu'azzam's Becoming a Fanatic Hanafî and The Role of Sibt Ibn al-Jawzî in This Process

Muammer ARANGÜL

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı
Assistant Professor Dr., Şırnak University, Faculty of Divinity, Department of Islamic
Law

Şırnak, Turkey

muammerarangul@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8945-8370>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16 Eylül / September 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 11 Ekim / October 2019

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2019

Cilt / Volume: 10 Sayı / Issue: 23 Sayfa / Pages: 656-683

Atıf / Cite as: Arangül, Muammer. "el-Melik ü'l-Muazzam'ın Mutaassıp Bir Hanefî Oluşu ve Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Bu Süreçteki Rolü [al-Malik al-Mu'azzam's Becoming a Fanatic Hanafî and The Role of Sibt Ibn al-Jawzî in This Process]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 10/23 (December 2019): 656-683.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.620327>

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Öz

Mezhep değiştirme İslam tarihinde zaman zaman karşılaşılan bir olgudur. Sıradan kimselerin mezhep değiştirmesinin çoğu zaman sadece kendilerini ilgilendiren birtakım sonuçları olurken yöneticilerin mezhep değiştirmesinin sadece kendilerini değil yönettikleri devleti ve toplumu da ilgilendiren sonuçları olur. Eyyûbî Hanedanı'na mensup olan el-Melikü'l-Muazzam İsa'nın, ailesinin mezhebi olan Şafiiiliği terk ederek Hanefileşmesi de bu bakımdan üzerinde durulması gereken bir süreçtir. el-Melikü'l-Muazzam'ın neden, ne zaman ve hangi saiklerle Hanefi mezhebine geçtiği ya da bu geçişten sonraki sürecin nasıl tecelli ettiğiyle ilgili kaynaklarda doyurucu ve somut bilgiler mevcut değildir. el-Melikü'l-Muazzam'ın Hanefiliği tercih etmesi ailesinin yanında diğer mezheplere mensup bilginler tarafından da hoş karşılanmamış; bu tepkisel durum, onun Hanefileşme serüveninin yanlış algılanmasına sebep olduğu gibi, Hanefilere göre meşru olan bazı icraatlarının da "taassup" olarak gösterilmesini beraberinde getirmiştir. Hanefi mezhebinde devlet başkanına tanınan yetkilerin daha geniş olmasından faydalanarak savaş dönemlerinde ek vergiler koymasđ, Hanefilerce caiz görülen bazı içki türlerinin içilmesini ve alınıp satılmasını serbest bırakması, yaptığı atamalarda ve açmış olduğu yeni medreselerde Hanefiler lehine tavır koymasđ onun tartışılan icraatlarından bazılarıdır. Bu makalede onun Hanefileşmesindeki en önemli etkenler üzerinde durulacak ve taassup olarak gösterilen bazı tavır ve icraatlarının gerçekten böyle olup olmadığı irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefileşme, Eyyûbî Hanedanı, el-Melikü'l-Muazzam, Taassup

Abstract

Sectarian change is a phenomenon encountered from time to time in Islamic history. While the sectarian change of ordinary people often has several consequences that only concern them, the sectarian change of rulers has consequences not only for themselves but for the state and society they govern. The fact that al-Malik al-Mu'azzam, a member of the Ayyûbid dynasty, abandoned Shāfi'ī, the sect of his family, and became a Ḥanafī is a phenomenon and process that must be emphasized in this respect. There is no satisfactory and concrete information in the sources about why, when and with what motives al-Malik al-Mu'azzam went to the Ḥanafī sect or how this process was manifested. al-Malik al-Mu'azzam's preference for Ḥanafīyya was not welcomed by scholars from other sects as well as his family; this reactive situation led to the misperception of his Ḥanafization, as well as some of his legitimate actions as "fanaticism". Taking advantage of the broader powers granted to the head of state in the Ḥanafī sect, imposing additional taxes during the war periods, releasing the drinking and selling of certain types of liquids that are permissible by the Ḥanafīs, and taking a stand in favor of the Ḥanafīs in his appointments and the new madrasas he has opened are some of his debated actions. This article will focus on the most important factors in his Ḥanafization and examine whether some of his attitudes and actions, which are shown as fanaticism, are indeed such.

Keywords: Islamic Law, Ḥanafization, Ayyûbid Dynasty, al-Malik al-Mu'azzam, Fanaticism

Extended Abstract

al-Malik al-Mu'azzam, a member of the Ayyubi dynasty, was the nephew of the Saladin, conqueror of Jerusalem. Saladin's brother Al-Malik al-'Ādil seized Egypt in 596/1200 after Saladin's death, declared the sultanate of the country and gave Damascus to al-Malik al-Mu'azzam. Since al-'Ādil usually resided in Damascus, al-Malik al-Mu'azzam was able to manage Damascus as a subordinate until his father passed away in 615/1218. It was possible for him to govern Damascus independently from this year until 624/1218, when he passed away.

Although al-Malik al-Mu'azzam was in his father's shadow in his first period of Damascus domination, this was in favor of him. This period served to raise perhaps the only great scholar of the Ayyubi dynasty. What makes al-Malik al-Mu'azzam different from other members of the Ayyubi dynasty is not only the fact that he is a scholar; but it was also his switch from Shafi'i to Hanafi sect and according to some his being a fanatic Hanafi.

The sources do not give much information about the relationship between al-Malik al-Mu'azzam and Ḥaṣīrī, from whom he received "formal fiqh education" in Hanafi sect. Apart from him, al-Mu'azzam was influenced by Ṭaḥāwī, Abu al-Yumn al-Kindi and Sibt Ibn al-Jawzi who all had switched to Hanafi sect from other sects. In my opinion, Sibt Ibn al-Jawzi's friendship with al-Malik al-Mu'azzam had started before they began to take fiqh lessons from Ḥaṣīrī. The acceptance of al-Malik al-Mu'azzam as a Hanafi was made possible by taking fiqh lessons from Ḥaṣīrī. However, Sibt Ibn al-Jawzi was most influential in his preference for the Hanafi sect, his decision to learn the Hanafi fiqh from Ḥaṣīrī and his adherence to Abu Hanifa -according to some fanatically-.

The parallelism between the content of the work called *al-Intiṣār wa al-tarjīḥ lil-Madhhab al-Şaḥīḥ*, which Sibt Ibn al-Jawzi wrote for al-Malik al-Mu'azzam, and al-Malik al-Mu'azzam's understanding of Hanafism and his practices shows that the subjects taken were negotiated between Sibt Ibn al-Jawzi and al-Mu'azzam before the writing of the book and that it was effective in al-Mu'azzam's Hanafization. The features such as "commitment to Abu Hanifa's views", "broad powers granted to the president", "convenience" and "the criticism of the Shafi'i sect", which were prominent in the work, shaped al-Mu'azzam's opinions, perspectives and implementations even after it was presented to al-Mu'azzam between two covers.

al-Mu'azzam made scholars write a ten-volume book called *et-Tezkira* which consisted only of the views of Abu Hanifa and he memorized it very well. Some examples of Sibt Ibn al-Jawzi in his work show that the Hanafi sect is more suitable for ruling because of that the Hanafi sect gives unequivocal authority to the head of state unlike other sects. Thus,

al-Mu'azzam was able to confiscate one-fifth or one-eighth of the goods of the people of Damascus who did not participate in the defense of Damietta against the crusaders.

One of the issues that can be seen as a sectarian fanaticism of al-Mu'azzam was "intoxicants". He was drinking intoxicants and allowed drinking and trading of it. However, there is a consensus between Hanafis and others on that it is forbidden to drink more or less of wine or to sell or buy it. But not intoxicating amounts of some types of intoxicates other than wine being allowed by Abu Hanifa for drinking for purposes such as facilitating, treating and giving strength to the body explains the nature of the matter. The accusation of al-Malik al-Mu'azzam by drinking wine and administering of it only reflects the majority's views on this issue and does not take into account the views of Abu Hanifa and Abu Yusuf.

Dismissing Al-Aqsa preacher, a Shafi'i, and appointing a Hanafi in his place; giving up the imamate of Dome of the Rock to Shafi'is, but ordering the muezzins in the Haram al-Sharif to say the takbirs of the prayer only behind the Hanafi imam of al Masjid al-Aqsa and donating a large amount of property to a madrasah he had built in Jerusalem but making the foundation specification stipulate that spending can be made only for Hanafis are other examples that can be cited for al-Malik al-Mu'azzam's fanaticism.

Perhaps the most concrete data showing that the work of Sibte Ibnül-Cevzî, *al-Intişâr*, influenced politics of al-Malik al-Mu'azzam, was the madrasahs established in al-Mu'azzam's period. The fact that four of the madrasahs established in Damascus during the period of al-Mu'azzam belonged to Hanafis and two belonged to the Hanbalis and no Shafi'i madrasahs were established was unique only to the period of al-Mu'azzam in the Ayyubids. In Sibte Ibn al-Jawzi's *al-Intişâr*, he criticized mostly the views of the Shafi'is, so this attitude of al-Mu'azzam against the Shafi'is should not be a coincidence.

GİRİŞ

Eyyûbî hanedanına mensup olan el-Melikü'l-Muazzam Şerefüddîn İsâ (ö. 624/1227), Kudüs fatihi Selahaddîn-i Eyyûbî'nin yeğenidir. Babası, Selahaddîn-i Eyyûbî'nin kardeşleri arasında en kabiliyetlisi ve dirayetlisi olarak kabul edilen el-Melikü'l-Âdil Seyfüddîn Muhammed'dir (ö. 615/1218). Selâhaddin'in orada bulunduğu kısa dönemler dışında Mısır'ı bir sultan gibi yöneten el-Melikü'l-Âdil, Halep'te de görev yapmış; Selahaddin'in oğlu el-Melikü'l-Aziz'in atabegliği için tekrar Mısır'a gönderilmiş; hayatı boyunca Haçlılara karşı pek çok başarı elde etmiştir. Selahaddin'in ölümü üzerine (589/1193) oğlu el-Melikü'l-Efdal Dımaşk'ta sultan olmuş; el-Melikü'l-Âdil başta onun tarafını tutsa da daha sonra Mısır'a hâkim olan el-Melikü'l-Aziz'in tarafına geçmiş ve 592/1196 yılında onun Dımaşk nâibi olmuştur. 595/1198 yılında el-Melikü'l-Aziz'in beklenmedik ölümü üzerine Mısır'daki emirlerin bir kısmının da desteğini alan el-Melikü'l-Âdil 596/1200 yılında Mısır'ı ele geçirerek sultanlığını ilan etmiş; Selahaddin'in oğullarının bundan sonraki mücadeleleri sonuç vermeyince yapılan anlaşmayla el-Melikü'l-Âdil büyük sultan olarak tanınmıştır. Ülkeyi oğulları arasında paylaştıran el-Melikü'l-Âdil, Mısır'ı el-Melikü'l-Kâmil'e, el-Cezîre'yi el-Melikü'l-Eşref'e, Diyarbekir'i el-Melikü'l-Evhad'a, Dımaşk'ı ise el-Melikü'l-Muazzam'a vermiştir.¹

“Melik” unvanı, diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Eyyûbîler'de de kendilerine bir şehir veya bölgenin idaresi verilen hanedan mensupları için kullanılmıştır. Melikler, tâbi oldukları devletin başkentine benzer bir hükümet teşkilatına sahip olup kendi hazineleri, vezir-

¹ Bk. Ramazan Şeşen, “el-Melikü'l-Âdil I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 59; Cengiz Tomar, “el-Melikü'l-Muazzam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 71.

leri, kumandanları, askerleri ve divan teşkilatları bulunmaktaydı. Halife ve sultan adına olduğu gibi kendi adlarına da hutbe okutabilmekte, büyük sultanın izniyle sikke bastırabilmekte, çeşitli devletlerle antlaşma ve ittifak yapabilmekteydiler.²

576 (1180) veya 578 (1182) yılında Kahire’de Eyyûbî sarayında doğan el-Melikü’l-Muazzam, Dımaşk’ta yetişir.³ Babası el-Melikü’l-Âdil’in biyografisi ve 592/1196’ta el-Melikü’l-Aziz’in Dımaşk’taki nâibi olduğu dikkate alındığında;⁴ el-Melikü’l-Muazzam’ın, yetiştiği Dımaşk şehrine en erken bu tarihte gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Dımaşk’ın el-Melikü’l-Aziz tarafından 594/1197 yılında el-Melikü’l-Muazzam’a verildiği bilgisi de⁵ dikkate alındığında, el-Muazzam’ın 15 yaşından itibaren Dımaşk’ta yaşamaya başladığı söylenebilir.

el-Melikü’l-Muazzam’ın Dımaşk melikliği babası el-Melikü’l-Âdil’in 596/1200 yılında büyük sultan olmasından sonra da devam etmiştir; ancak el-Âdil’in genellikle Dımaşk’ta ikamet etmesi el-Muazzam’ın onun nâibi olmaktan öteye geçememesine neden olmuştur. Bu nedenle el-Melikü’l-Muazzam, Dımaşk’ı babasının vefat ettiği 615/1218 yılına kadar bir nâib olarak ikinci planda yönetebilmiş; Dımaşk’ı bağımsız bir şekilde yönetebilmesi, bu tarihten vefat ettiği 624/1218 yılına kadarki dönemde mümkün olmuştur.⁶ Zira el-Âdil’in vefatı ile Eyyûbî birliği parçalanmış, Mısır

² Bk. Ahmet Güner, “Melik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 52-53; ayrıca bk. Ramazan Şeşen, “Eyyûbîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 24.

³ Ebü’l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân fi târîhi’l-a’yân*, thk. İbrahim ez-Zeybek (Beyrut: er-Risâletü’l-âlemiyye, 1434/2013), 22: 285; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*, thk. Beşşar Avvad Maruf, Muhyî Hilal es-Serhân (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1417/1996), 22: 121; Ebü’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâ’ü ebnâ’i’z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978), 3: 495; Ebü Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed Kureşî, *el-Cevâhirü’l-muğıyye fi şabakâti’l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv (Cize: Hicr li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, 1413/1993), 2: 683.

⁴ Bk. Şeşen, “el-Melikü’l-Âdil I”, 29: 59.

⁵ Ebü’l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman Ebü Şâme el-Makdisî, *Kitâbü’r-Ravdateyn fi aḥbârî’d-devleteyn en-Nûriyye ve’ş-Şalâhiyye*, thk. İbrahim ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1418/1997), 442.

⁶ Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Hicr, 774), 5: 168; Tomar, “el-Melikü’l-Muazzam”, 29: 71; Harun Yılmaz, *el-Melikü’l-Muazzam ve Döneminde Dımaşk’ta Kurulan Medreseler (615-624/1218-1227)* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 22-23.

hâkimi olan el-Melikü'l-Kâmil'in sultanlığı kardeşleri tarafından tanınsa da bu durum her melikin bağımsız hareket etmesine engel olmamıştır.⁷

Dımaşk hakimiyetinin birinci döneminde babasının gölgesinde kalması siyasi açıdan el-Muazzam'ın aleyhine bir durum gibi gözükse de ilmî açıdan onun oldukça lehine tecellî etmiş; bu süreç, Eyyûbî hanedanının belki de tek büyük âliminin yetişmesine hizmet etmiştir.⁸ Ancak el-Muazzam'ı Eyyûbî hanedanının diğer mensuplarından farklı kılan husus, sadece bir âlim olması değil; mezhebini değiştirerek Şâfilikten Hanefîliğe geçmesi ve kimilerine göre de “mutaassıp” bir Hanefî olmasıdır. el-Muazzam'ın neden mezhep değiştirdiği ve yine neden mutaassıp bir Hanefî olduğu/olarak görüldüğü hakkında kaynaklarda yeterli ve objektif değerlendirmelerin bulunmadığı görülmektedir; dolayısıyla makalemizde bu iki nokta üzerinde durulacak ve özellikle de Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin bundaki -büyük- rolü tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu konuyu doğrudan ele alan çalışmalar bulunmasa da konuyla ilgili bazı veriler ve ipuçlarıyla tabakât ve tarih kitaplarında karşılaşmak mümkündür, özellikle de Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye ait *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-a'yân* ve *el-İntişâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-şahîh*⁹ adlı eserler konuyla ilgili pek çok önemli ipuçları barındırmaktadır. Cengiz Tomar'ın “el-Melikü'l-Muazzam”¹⁰ adlı ansiklopedi maddesi ve Mustafa Kılıç'ın “Âlim ve Devlet adamı olarak bir Eyyubî Meliki: el-Melikü'l-Muazzam (576-624/1180-1227)”¹¹ adlı makalesinin yanında, özellikle Harun Yılmaz'ın *el-Melikü'l-Muazzam ve Döneminde Dımaşk'ta Kurulan Medreseler (615-624/1218-1227)*¹² adlı yüksek lisans tezi makale konusunun ve konuyla ilgili birinci el kaynakların tespiti hususunda istifade ettiğimiz çalışmalar arasındadır.

1. EL-MUAZZAM'IN HANEFİLİĞE GEÇİŞİ

Bir hükümdar olarak hayatı siyasi mücadelelerle geçen el-Melikü'l-Muazzam, Haçlılara karşı elde ettiği başarılar yanında bir âlim olmasıyla da

⁷ Tomar, “el-Melikü'l-Muazzam”, 29: 72.

⁸ Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire* (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1355/1936), 6: 627-628.

⁹ Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türki el-Avnî el-Bağdâdî Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-şahîh* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2010).

¹⁰ Tomar, “el-Melikü'l-Muazzam”, 29: 71-73.

¹¹ Mustafa Kılıç, “Âlim ve Devlet adamı olarak bir Eyyubî Meliki : el-Melikü'l-Muazzam (576-624/1180-1227)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006): 337-355.

¹² Yılmaz, *el-Melikü'l-Muazzam ve Döneminde Dımaşk'ta Kurulan Medreseler (615-624/1218-1227)*, 1-126.

öne çıkmaktadır. Kaynaklar onun Kur'ân'ı ezberlediğini, dil, nahiv ve fıkıhta üstün bir âlim olduğu bilgisini verir. Özellikle fıkıhla çokça iştiğal eden, "Hanefî fakih" olarak nitelendirilen ve Hanefî fıkıhında üstün bir dereceye sahip olan el-Melikü'l-Muazzam'ın *el-Câmiu 'l-kebîr*'i¹³ oldukça önemseydiği ve başkalarının da yardımını almak suretiyle ona büyük bir şerh yazdığı zikredilir. Hanefî fıkıhını Cemâleddin el-Hasîrî'den tefakkuh ettiği ve fetvaya ehil olana kadar Hasîrî'nin derslerine sıkı bir şekilde devam ettiği nakledilir.¹⁴

Sıbt İbnü'l-Cevzî, el-Muazzam'ın fakihlere Ebu Hanife'nin mezhebini iki öğrencisi İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerinden tecrîd etmelerini emrettiğini, fakihlerin bunu yaparak on ciltlik bir eser meydana getirdiklerini ve onun bu eseri "et-Tezkire" olarak isimlendirdiğini; bu eseri seferde ve hazerde yanından ayırmadığını, daima mütalaa edip her bir cildi ezberlediğini; öyle ki her bir cildin üstüne "İsa b. Ebu Bekir b. Eyyûb bu cildi ezberleyerek bitirdi" diye yazdığını nakleder. Sıbt İbnü'l-Cevzî, el-Muazzam'a "Bu yaptığından dolayı kınanabilirsin, Şam'daki en büyük müderris bile başka bir işi olmadığı halde sadece Kudûrî'yi ezbere biliyor, halbuki sen ülkeyi yönetmekle meşgul olduğun halde on cildin üzerine onları ezberlediğini yazıyorsun öyle mi?" dediğini, el-Muazzam'ın bunun üzerine "İtibar lafızlara değildir, itibar ancak manalaradır; bu on cildin bütün meselelerini bana sorun, eğer cevap vermekte kusur edersem siz haklısınız, aksi takdirde söylediğim şeyin doğruluğunu kabul edin" dediğini aktarmaktadır.¹⁵

el-Melikü'l-Muazzam, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*'ında Ebu Hanife'nin eleştirildiği bazı rivayetlerin nakledildiğini görünce *es-Sehmü'l-muşîb fi'r-red 'ale'l-Haîb* adlı bir reddiye telif etmiştir. Babası Sâlim b. Nasrullah'ın el-Melikü'l-Muazzam ve oğlu el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd'un hizmetinde bulunduğu ve bir müddet Hama ve Maarretünnu'mân kadılığı görevini de yürüttüğü İbn Vâsıl (ö. 697/1298),¹⁶ bir Şâfiî olmasına rağmen, el-Muazzam'ın bu eserinde ele aldığı her meselede Ebu Hanife'ye yönelik eleştirileri en güzel şekilde cevaplandırdığını,

¹³ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) "zâhirü'r-rivâye" diye bilinen ve Hanefî mezhebinin ana kaynaklarını oluşturan altı eserinden biridir. Bk. Yunus Vehbi Yavuz, "el-Câmi' u'l-kebîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 109-110.

¹⁴ Bk. Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Muhammed Yusuf ed-Dakkâk (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 630), 10: 474; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 1434/2013, 22: 285; Zehebî, *Siyer*, 22: 120-122; Kureşî, *el-Cevâhir*, 2: 682.

¹⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22: 287-288.

¹⁶ Cengiz Tomar, "İbn Vâsıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 438.

daha sonra Hatîb el-Bağdâdî'yi eleştirdiğini, seçtiği ve ele aldığı meselelerde derin fıkıh ve nahiv bilgisini konuşturduğunu, tamamını mütalaa ettiği bu eserin son derece güzel olduğunu belirtir.¹⁷

Eyyûbî hanedanının tamamı Şâfiî'dir; el-Melikü'l-Muazzam, Eyyûbî hanedanında Şâfiîliği terk ederek Hanefîliğe geçen eden tek kişi olmuş, sadece kendi çocukları bu konuda onu takip etmiştir.¹⁸ Babası el-Melikü'l-Âdil'in onu bu konuda eleştirdiği ve ailesinin tamamı Şâfiî olduğu halde nasıl Ebu Hanîfe'nin mezhebini seçtiğini sorduğu, bunun üzerine onun babasına şaka yoluyla "Ya Hâvend, sizden birisinin de Müslüman olmasına razı olmaz mısınız?" dediği nakledilmektedir.¹⁹

el-Muazzam'ın tam olarak ne zaman ve neden Hanefîliğe geçtiğine ya da bu konuda kimden ne kadar etkilendiğine dair kaynaklarda detaylı ve doyurucu bilgilerin bulunmadığını ifade etmek gerekir. Görebildiğimiz kadarıyla kendisinden Hanefî fıkhını derinlemesine öğrendiği söylenen Hasîrî, el-Muazzam'ın Hanefîleşmesinde "hoca" sıfatıyla önemli bir etkiye sahip olmuştur.²⁰ Onun dışında, el-Muazzam'ın "Usulde itikadım Ebu Cafer et-Tahâvî'nin satıra döktükleridir"²¹ diyerek itikadî görüşlerini benimsediği Tahâvî'nin (ö. 321/933) Şâfiîlikten Hanefîliğe;²² dil ve nahiv dersleri aldığı Ebü'l-Yümn el-Kindî'nin Hanbelîlik'ten Hanefîliğe;²³ yakın arkadaşı ve danışmanı pozisyonundaki Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Hanbelîlik'ten Hanefîliğe geçmiş kimseler olmaları özellikle dikkat edilmesi gereken bir noktadır. el-Melikü'l-Muazzam'ın Hatîb el-Bağdâdî'ye Ebu Hanîfe'yi savunmak üzere yazmış olduğu reddiyede nahve dair ince meselelere de geniş bir şekilde yer verdiği daha önce zikredilmişti; buradan hareketle dil ve nahiv hocası Ebü'l-Yümn el-Kindî'nin konuları işlerken ele aldığı örnekler ara-

¹⁷ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Sâlim b. Nasrillâh İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî aḥbâri Benî Eyyûb*, thk. Hasaneyn Muhammed Rabî' (b.y.: y.y., ts), 4: 212; Kureşî, *el-Cevâhir*, 2: 682.

¹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 3: 494.

¹⁹ İbn Vâsıl, *Müferric*, 4: 211; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*: 621-630, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1418/1998), 206.

²⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22: 285; Zehebî, *Siyer*, 22: 122; Zehebî, *Târîh*: 621-630, 206; Cengiz Kallek, "Hasîrî, Mahmûd b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 383; Tomar, "el-Melikü'l-Muazzam", 29: 71.

²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10: 474.

²² İmam Şâfiî'nin önde gelen talebelerinden Müzenî'nin yeğeni olan Tahâvî, başlangıçta Şâfiî iken yirmi yaşlarında Hanefîliğe geçmiştir. Davut İltaş, "Tahâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 385.

²³ Tayyar Altıkulaç, "Ebü'l-Yümn el-Kindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 351.

sında Hanefî mezhebinin haklılığını ortaya koyanların çokça bulunduğunu tahmin etmek zor olmasa gerekir.

Kanaatimize göre gerek el-Melikü'l-Muazzam'ın gerekse Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin kendisinden ders aldığı Hasîrî, bunların Hanefiliği ilk tercih edişlerinde değil daha iyi kavramalarında bir etki sahibi olmuştur. Zira aslen Buharalı olan, sonradan Şam'a gelen ve Hanefîlerin riyasetini elde eden Hasîrî'nin Nûriyye medresesinin tedrisini üstlendiği, şerh ettiği *el-Câmiu'l-kebîr*'i ve başka kitapları el-Muazzam'a okuttuğu, Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye *el-Câmiu's-sağîr* ve *Kudûrî*'yi okuttuğu, el-Muazzam'ın ona hürmet ve ikramda bulunduğu Sıbt İbnü'l-Cevzî tarafından nakledilir; ancak tam olarak ne zaman Dımaşk'a geldiğine dair bir şey zikredilmez.²⁴ Bazı kaynaklarda ise Hasîrî'nin Nûriyye medresesinin tedrisini 611/1238 yılında üstlendiği zikredilir; bunlardan Zehebî'nin (ö. 748/1348) kullandığı “*وسكن دمشق و ولي*”²⁵ şeklindeki ifadelerde, 611 tarihinin sadece Nûriyye medresesinin müderrisliğinin üstlenildiği yıl olduğu ve bu tarihin Hasîrî'nin Dımaşk'a yerleştiği tarih olmayabileceği izlenimi ediniliyorsa da; Ebu Şâme el-Makdisî'nin (ö. 665/1267) kullandığı “*قدم دمشق فتولى تدريس*”²⁶ şeklindeki ifade, 611 yılının Hasîrî'nin Dımaşk'a geliş tarihi de olabileceğinin kuvvetle muhtemel olduğunu göstermektedir.²⁷

Sıbt İbnü'l-Cevzî, el-Melikü'l-Muazzam'ın 611/1238 yılında “Hanefî mezhebine göre” haccettiğini özellikle zikretmektedir.²⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, el-Melikü'l-Muazzam'ın kendisinin Kudüs ve Dımaşk Camiindeki meclislerine erkenden katıldığını, hac dönüşünde de Dımaşk Camiindeki meclisine katılınca kendisine onu öven bir kaside okuduğunu, el-Melikü'l-Muazzam'ın bunun üzerine duygulanıp ağladığını zikreder.²⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin el-Muazzam ile olan irtibatı ve onun üzerindeki etkisiyle ilgili nakledilebilecek, ama bir makalenin sınırlarını aşacağı için burada peşpeşe sıralayamayacağımız pek çok rivayet bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmına daha sonraki başlıklarda değinilecektir.

²⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, çok büyük rağbet gören vaaz meclislerine Hasîrî'nin de katıldığını özellikle zikreder. Bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22: 359; ayrıca bk. Kureşî, *el-Cevâhir*, 3: 431; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûm*, 6: 313.

²⁵ Zehebî, *Siyer*, 23: 54.

²⁶ Ebü'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman Ebü Şâme el-Makdisî, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravđateyn = Terâcimü ricâli'l-ğarneyni's-sâdis ve's-sâbi'*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, 2. Bs (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1974), 167.

²⁷ Son dönemlerde yapılan bazı çalışmalarda da Hasîrî'nin Dımaşk'a geldiği tarihin kesin olarak bilinmediği söylenmekte, ancak Nûriyye medresesinin müderrisliğine 611/1238 yılında getirildiğine de dikkat çekilmektedir. Bk. Yılmaz, *el-Melikü'l-Muazzam*, 47.

²⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22: 200.

²⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22: 290-292.

Bu rivayet el-Muazzam'ın “en geç” 611 yılında Şâfiî mezhebini terk ederek Hanefî mezhebine geçtiğini göstermektedir. Bununla birlikte, Ebü'l-Yümn el-Uleymî (ö. 926/1522) el-Melikü'l-Muazzam'ın âlim ve fâzıl, mezhebi için mutaassıp bir Hanefî olduğunu ve bu konuda tamamı Şâfiî olan ehl-i beytine muhalefet ettiğini; Kudüs'te kendi zamanında “Bâbu'd-Düveydâriyye” olarak bilinen Mescid-i Aksâ'nın kapısının yanında el-Muazzam'ın kurduğu Hanefî medresesinin bulunduğunu söyler.³⁰ Medreseyi tanıttığı bölümde ise bu medresenin el-Muazzam'ın vakfı olduğunu, vakıf tarihinin 27 Cemâziyelevvel 606/1209 olduğunu belirtir.³¹ Dolayısıyla bu rivayete göre el-Muazzam'ın Hanefî mezhebine geçiş tarihinin 606/1209 yılının başları olabileceği anlaşılmaktadır.

Tam bu noktada Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Dımaşk'a gelişinden ve *el-İntişâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-şahîh* adlı eserini el-Melikü'l-Muazzam'a takdim etme hikayesinden bahsetmek gerekmektedir:

2. SIBT İBNÜ'L-CEVZÎ FAKTÖRÜ

581 veya 582 (1186) yılında Bağdat'ta doğup 654/1256 yılında Dımaşk'ta vefat eden Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin tam adı Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî'dir. Meşhur Hanbelî âlimi Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) -kızdan- torunudur. Babası vezir Avnuddin Yahya b. Hübeyre'nin kölelerinden Hüsameddin Kızıoğlu'dur. 597/1201 yılında ölene kadar dedesi Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin himayesinde Bağdat'ta yetişmiş; ondan ve pek çok kimseden ders alarak birçok ilimle meşgul olup üstün bir seviye elde etmiştir.³²

701/1302 yılında Baalbek'teki Hanbelîler'in şeyhliğine tayin edilen ve ders okutarak icâzet veren Hanbelî tarihçi Kutbüddin Yûnînî (ö. 726/1326),³³ Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin önceden Hanbelî olduğunu, ancak el-Muazzam ile bir araya gelmeleri tekerrür edince el-Muazzam'ın onu cezbederek Hanefî mezhebine geçirdiğini, el-Muazzam'ın Ebu Hanife'nin mezhebinde çok

³⁰ Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Şuds ve'l-Halîl*, thk. Adnan Yunus Abdülmecid Ebû Tabbâne (Amman: Mektebetü Dendîs, 1999/1420), 1: 551.

³¹ Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Şuds ve'l-Halîl*, thk. Mahmud Avde el-Kaâbine (Amman: Mektebetü Dendîs, 1999/1420), 2: 89.

³² Bk. Ebü Şâme el-Makdisî, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravdâteyn*, 165; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 3: 142; Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b Muhammed b Abdullah el-Yûnînî, *Zeylü Mir'âti'z-zamân* (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1374/1954), 1: 39-40; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5: 343; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûm*: 7: 39.

³³ Bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Yûnînî, Kutbüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 596.

aşırı gittiğini; Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Hanefiliğe geçmesinin onu pek çok insanın gözünde alçalttığını ve onu bu yüzden eleştirdiklerini söyler. Yûnînî'nin naklettiği diğer bir hikayeye göre, Sıbt İbnü'l-Cevzî minberdeyken birisi ona "Büyük bir adam ancak kendisinde görülen bir ayıp nedeniyle terk edilir. Sen İmam Ahmed'de ne gördün de onu terk ettin?" diye sorunca Sıbt ona susmasını söylemiş; adamın "Ben susarım, ama sen konuş!" demesi üzerine Sıbt konuşmak istemiş, ancak konuşamayarak minberden inmiştir. Yûnînî, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin buna rağmen İmam Ahmed'i tazim ettiğini ve kendisine göre Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin sadece görüntüde Hanbelîliği terk ederek Hanefiliğe geçtiğini söyler.³⁴

Hanbelî mezhebine olan güçlü bağlılığıyla bilinen Zehebî de (ö. 748/1348) Râfızîlik ve Şiilikle itham ettiği ve daha pek çok konuda eleştirdiği Sıbt İbnü'l-Cevzî'yi sultan ve kadıların Şiileştirdiğini, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Hasîrî'den fıkıh okuduğunu ve el-Melikü'l-Muazzam'ın yanında son derece büyük bir itibara sahip olduğunu, önceden Hanbelî iken dünya için Hanefi mezhebine geçtiğini söyler.³⁵ Leknevî de (ö. 1304/1886) Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Hasîrî'ye öğrenci olmak suretiyle fakihleşerek Hanefî olduğunu söyler.³⁶

Tarihçi İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470) ise Zehebî'yi eleştirerek Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin dünyalık için Hanbelî mezhebini terk edip Hanefî mezhebine geçtiği görüşünün kuvvetli olmadığını, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin babası Hüsamettin Kızıoğlu'nun zaten Hanefî olduğunu, her ne kadar Sıbt İbnü'l-Cevzî Bağdat'ta yetişip dedesi Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin mezhebi üzere eğitilse de özellikle dedesinin vefatını takip eden dönemde fıkhıta derinleştiğinde aslına tabi olup herhangi bir vazife üstlenmeden yıllar öncesinden beri babasının mezhebi olan Hanefiliğe uya geldiğini; Zehebî'nin Hanbelîlere olan bağlılığının onu bu sözleri söylemeye sevk ettiğini belirtir. İbn

³⁴ Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, 1: 41.

³⁵ Bk. Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidal fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmevcud, Abdülfettah Ebû Sünne (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995/1416), 7: 304; Zehebî, *Siyer*, 23: 297; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*: 651-660, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1419/1999), 185; ayrıca bk. Salâhuddin Muhammed b. Şakir b. Ahmed ed-Dârânî Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1973), 4: 356; Ebü's-Safâ Salâhuddin Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 29: 121.

³⁶ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1324), 230.

Tağrıberdî'ye göre Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin bir fakih olarak parlaması henüz Dımaşk'a gelmeden olmuş bir şeydir.³⁷

Dünya için ve sadece görüntüde Hanefî olduğu şeklinde özetlenebilecek Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye yönelik eleştirilerin kayda değer olmadığını ifade etmek gerekir. Zira Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin el-Melikü'l-Muazzam'a sunduğu *el-İntişâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-şahîh*³⁸ adlı eseri üzerinde yapılacak çok hızlı bir göz gezdirme bile onun dünya için ve sadece görüntüde Hanefî olmadığını gösterecektir. Buna ilaveten dünyalık ya da makam-mevki elde etmek için mezhep değiştirmek şart olmadığı gibi, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin biyografisi bunun özellikle onun özelinde hiç böyle olmadığını göstermek için tek başına yeterlidir. Eyyûbî hanedanının neredeyse tamamı Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye hürmette kusur etmediği halde, bunların arasında sadece el-Melikü'l-Muazzam Hanefî'dir. Sıbt İbnü'l-Cevzî, bir siyâsetnâme niteliğindeki *el-Celîsü's-şâlih ve'l-enîsü'n-nâsih*³⁹ adlı eserini, Cezîre, Urfa, Diyarbakır ve Ahlat gibi pek çok bölgenin hükümdarlığını yapan ve bir Şâfiî olan el-Melikü'l-Eşref Musa'ya (ö. 635/1237) takdim etmek üzere henüz el-Melikü'l-Muazzam hayatta iken yazmış,⁴⁰ ancak Şâfiî mezhebine geçmeyi tercih etmemiştir.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, 600 yılının başında Bağdat'tan Şam'a seyahat ettiğini ve bunun ilk yolculuğu olduğunu söyler; ancak Dımaşk'a gitmeden Dakuk, Erbil, Musul, Harran ve Halep'e uğrar. Sıbt gittiği bu yerleri peş-peşe saymakta ve her bir şehirde hadis dinleyip derslere katıldığına dair ifadeler kullanmakta, fakat Dımaşk'a tam olarak ne zaman geldiğini söylememektedir. Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin, daha sonra Kudüs'ü ziyaret ederek orada bir müddet kaldığından ve (Dımaşk'taki) Kasyun'a "döndüğünden" ve 603 yılına kadar orada ikamet ederek Halep'e gittiğinden bahsetmesi,⁴¹ Dımaşk'a geliş tarihinin "en geç" 602 yılının başları olabileceğini göstermektedir ki bu tarihler el-Melikü'l-Muazzam'ın da Dımaşk'ta bulunduğu

³⁷ Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî el-Yesbugavî ez-Zâhirî İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfi ve'l-mütevofî ba'de'l-vâfi*, thk. Muhammed Muhammed Emin (Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1427/2006), 12: 232-233.

³⁸ Bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*.

³⁹ Bk. Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-Celîsü's-şâlih ve'l-enîsü'n-nâsih*, thk. Fevâz Sâlih Fevâz (London: Riad el-Rayyes Books, 1989); Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "Siyâsetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 306.

⁴⁰ Bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-Celîsü's-şâlih*, 25-28, 33.

⁴¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22: 134-135.

tarikhlerdir. 603 yılında Halep'e, 604 yılında hacca giden Sıbt İbnü'l-Cevzî, 605 yılında Dımaşk'a döner.⁴²

Kaynaklar onun Dımaşk'a gelmeden önce de meşhur ve etkili bir vaiz olduğunu, Dımaşk da dahil olmak üzere gittiği her yerde toplumun her kesiminden büyük bir itibar ve sevgi gördüğünü göstermektedir. Sâlihler, âlimler, melikler, emirler ve vezirler de bunlar arasındadır; Sıbt İbnü'l-Cevzî bunların düştüğü hataları yüzlerine karşı söyleyebilecek bir nüfuza sahiptir. el-Melikü'l-Muazzam ve kardeşleri ona rağbet edenlerin başında gelmektedir. Cumartesi günleri günün erken saatlerindeki vaazı için insanların vaaz verdiği camide geceledikleri ve tarlalarındaki işlerini öylece bırakıp onun sohbetine gittikleri anlatılır. Öyle ki meşhur İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) Dımaşk'ta vaaz vermek isteyince, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin gölgesinde kalacağı yönünde el-Melikü'l-Eşref tarafından uyarılmış ve vaaz vermekten vaz geçmiştir. el-Melikü'l-Muazzam'ın yanında en büyük mevkiye o sahiptir.⁴³

el-Melikü'l-Muazzam ile ilk buluşmaları da el-Melikü'l-Muazzam'ın Nablus'ta bulunduğu ve Haçlılara karşı hazırlık yaptığı 607 yılında, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Dımaşk Camiinde o güne kadar görülmemiş büyük bir kalabalığa cihat çağrısı yapması, bu çağrının geniş bir yankı bulması, kendisinin de dahil olduğu büyük sayıda insanın Nablus'a cihada katılmak üzere gitmeleri, el-Melikü'l-Muazzam'ın bundan ve bunun sonucunda elde edilen zaferden oldukça fazla etkilenmesi suretiyle olmuştur.⁴⁴ Nablus gazası, Sıbt İbnü'l-Cevzî ile el-Melikü'l-Muazzam arasındaki muhabbet ve dostluğa zemin hazırlamış, bundan sonraki süreçte daha sık bir araya gelmelerine vesile olmuş, Sıbt İbnü'l-Cevzî 609 yılındaki Kahire yolculuğunda el-Melikü'l-Muazzam'a arkadaşlık etmiştir.⁴⁵

607 yılında el-Melikü'l-Muazzam ile üzerinde çok büyük bir etki bırakarak buluşma fırsatı bulan ve 609 yılındaki Kahire yolculuğunda ona arkadaşlık eden Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin, el-Melikü'l-Muazzam'ın 611 yılında Hanefî mezhebi esaslarına göre haccettiğine dair nakline daha önce yer vermiştik.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, el-Melikü'l-Muazzam'ın Hanefî mezhebine temesük ve tenessükünü izhar ettiğinin ülkenin dört bir yanında kadınlara ve

⁴² Bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22: 149, 157, 165.

⁴³ Bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22: 135; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 3: 142; Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, 1: 40, 43; Zehebî, *Siyer*, 23: 296-297; Zehebî, *Târîh*: 651-660, 184-185; Safedî, *el-Vâfi*, 29: 122; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5: 343; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûm*, 7: 39.

⁴⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22: 172-173.

⁴⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22: 191.

halka duyurulmasının kendisini “el-Melikü'l-Muazzam için” *el-İntişâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-şahîh* adlı eseri telif etme hususunda “cüretlendirdiğini” ifade eder. Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin bunu yaparken hem el-Melikü'l-Muazzam'ın hem de babası el-Melikü'l-Âdil'in iktidarı için dua etmesi, eserin el-Melikü'l-Muazzam'ın babasının naibi olduğu dönemde yazıldığını göstermektedir.⁴⁶ Haccın yapıldığı Zilhicce ayının hicrî takvimin 12. ayı olduğu ve el-Melikü'l-Muazzam'ın 611 yılında Hanefi mezhebine göre hac yaptığı dikkate alındığında, eserin telif edildiği tarihin “en geç” 612 yılı olma ihtimali kuvvetlenir.

Kanaatimize göre, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin eserin girişinde kullandığı ve bir önceki paragrafta değindiğimiz ifadeleri ile el-Melikü'l-Muazzam'ın 606 yılında Kudüs'te bir Hanefi medresesi vakfettiğine dair rivayet; duyulmasından yıllar önce el-Melikü'l-Muazzam'ın Hanefi mezhebine geçmiş olabileceğini, hele hele bu mezhebe yönelik sempatisinin daha da önce başladığını göstermektedir. Eserin yazıldığı kesin tarihin ne olduğu meselesi bir tarafa, buluştukları ilk tarih olan 607 yılından beri el-Melikü'l-Muazzam'ın Sıbt İbnü'l-Cevzî ile Hanefi ve Şafii mezheplerinin artı ve eksilerini -yani eserin içeriğinde yer alan meseleleri- müzakere ettikleri anlaşılmaktadır.

Telif edilmesinden önceki dönemde Sıbt İbnü'l-Cevzî ile el-Melikü'l-Muazzam arasındaki görüşmelerin içeriği hakkında fikir veren ve telif edildikten sonraki dönemde el-Melikü'l-Muazzam'ın icraatlarına bizatihi yön verdiğini düşündüğümüz bu eserin, el-Melikü'l-Muazzam'ın -mutaassıp bir Hanefi oluşunda büyük bir payının olduğunu düşünüyoruz. Şimdi ilk önce bu eserin içeriğine, daha sonra ise el-Melikü'l-Muazzam'ın taassup olarak yorumlanan/yorumlanabilecek bazı uygulamalarına yer vermek suretiyle bu iddiamızı ispat etmeye çalışalım. Eserin içeriğine yönelik bu analiz, el-Melikü'l-Muazzam'ın “neden” ve “niçin” Hanefi mezhebine geçtiğine dair de kuvvetli veriler sağlayacaktır ki görebildiğimiz kadarıyla Şafii bir hanedana mensup bu hükümdarın neden ve niçin Hanefi mezhebine geçmiş olabileceğine dair herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

3. EL-İNTİŞÂR VE'T-TERCÎH Lİ'L-MEZHEBİ'S-SAHÎH'İN MUHTEVASI

Eserin şerh ve tatbikini yapan, kendisi de sıkı bir Hanefî olan ve kimilerince mezhep taassubuyla eleştirilen Zâhid Kevserî,⁴⁷ belli bir mezhebin

⁴⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 7.

⁴⁷ Bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Zâhid Kevserî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul:

neden tercih edilmesi gerektiğine dair pek çok eserin kaleme alındığını, bunun normal bir şey olduğunu, ancak taassuba saporak bunu kendi imamı dışındaki imamlara dil uzatmaya vardırmanın doğru olmadığını ifade ettikten sonra, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin bu eserinde kışkırtıcı olmayan arı bir ilmî yol izlediğini belirtir.⁴⁸

Eserinin mukaddimesinde Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin hamdettiği şeylerden birisi de "Allah'ın bizi Hanîf dini ile menhec olarak en açık ve yol olarak en doğru olan Hanefi mezhebine hidayet etmiş olmasıdır."⁴⁹ "وهدانا للدين... " ifadelerinde *Hanîfî* ve *Hanefî* kelimelerini peşpeşe kullanarak iştikak sanatı yapan Sıbt İbnü'l-Cevzî, Hanefi mezhebini doğruluk bakımından Hanif dinine benzetir. Burada, kendisine neden Şafiiliği terk ederek Hanefi mezhebine geçtiğini soran babasına el-Melikü'l-Muazzam'ın şaka yoluyla "Ya Hâvend, sizden birisinin müslüman olmasına razı olmaz mısınız?"⁵⁰ dediğini de hatırlamak gerekir.

Sıbt, eserin birinci babında, Ebu Hanife'ye yapılan övgülere, onun sika olarak kabul edildiğine ve ondan rivayette bulunulduğuna dair nakiller yapar.⁵¹ İkinci babda, Ebu Hanife'ye yöneltilen bazı eleştiriler kısaca cevaplandırılır.⁵² Üçüncü babda Ebu Hanife hakkındaki bazı menkıbeler zikredilir.⁵³ Dördüncü babda Ebu Hanife'nin bazı sahâbîleri gördüğü ve bunlardan rivayetler yaptığı zikredilir⁵⁴ ki kanaatimizce bu konu üzerinde nispeten daha fazla durulması, bunun diğer büyük mezhep imamların sahip olmadığı bir ayrıcalık olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Sıbt, bundan sonra gelen beşinci babda Ebu Hanife'nin diğer imamlardan daha önce yaşamasının bir üstünlük olduğunu açıkça ifade etmekte ve öncekilerin sonrakilerden daha meziyetli olduğuna dair birtakım sübjektif nakli ve akli deliller zikrederek bunları tartışmaktadır.⁵⁵ Altıncı babda aynı bağlamda şeyler söyleyerek Ebu Hanife'nin üstünlüğünün İmam Şafii gibileri tarafından itiraf edilmesinin sebebinin onun fıkı ve ilminden başka bir şey olmadığını; kendisi üstün olanın mezhebinin de üstün olacağını ifade eder. Hanefi mezhebinin diğer mezheplerden üstün olduğunu gös-

TDV Yayınları, 2013), 44: 78-79; Ebubekir Sifil, "Zâhid Kevserî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 81.

⁴⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 3.

⁴⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 7.

⁵⁰ İbn Vâsıl, *Müferric*, 4: 211; Zehebî, *Târîh*: 621-630, 206.

⁵¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 8-10.

⁵² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 10-12.

⁵³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 12-13.

⁵⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 13-18.

⁵⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 19-20.

teren şeylerden birisi -ve makalemiz açısından en önemlisi- ise Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye göre insanların Hanefi mezhebiyle amel etmesinin bir “zorunluluk” oluşudur ki yedinci bab buna ayrılmıştır. Sıbt, sekizinci babın Ebu Hanife'nin Kitabı ve sahih sünnete uyduğuna, diğerlerinin ise bu ikisine muhalefet etmesine dair olduğunu ifade eder.⁵⁶

Sıbt, yedinci baba “Ebu Hanife'nin mezhebini seçmek devlet başkanı için daha ihtiyatlıdır ve ümmetten daha çok sıkıntıyı giderir” şeklinde bir başlık seçtikten sonra konuyu ikiye bölerek ilk önce Hanefi mezhebinin “vilayet için daha uygun olduğuna” daha sonra ise “ümmetten daha çok sıkıntıyı giderdiğine” dair örnekler zikreder. Burada dikkati çeken husus fıkıh eserlerindeki genel teamülün aksine yönetime dair konuların taharet, namaz ve oruç gibi konulardan daha önce ele alınmasıdır.⁵⁷

Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Hanefî mezhebinin vilayet için daha uygun olduğuna dair seçtiği bütün örnekler Hanefi mezhebinde diğer mezheplerin aksine devlet başkanına daha geniş yetkiler tanındığına dairdir. Sıbt bunu gösteren pek çok meselenin bulunduğunu söyleyerek bunlardan sadece dokuzunu zikretmekle yetinir:

İlk örnek haraç arazilerine dairdir. Sıbt, haraç arazisine sahip bir kimsenin araziyi işlemekten aciz kalıp vergisini ödeyememesi durumunda Ebu Hanife'ye göre devlet başkanının bu araziyi kiralayarak haracını kiradan alma, araziyi kiralayacak kimse bulamadığında da araziyi satarak haracı satış bedelinden tahsil etme yetkisine sahip olduğunu; diğer mezheplerin devlet başkanına bu yetkiyi vermediğini söyler.⁵⁸

İkinci örnek gayrimüslimlerden kahr ve galebe yoluyla fethedilerek alınan topraklara dairdir. Sıbt, Hanefi mezhebine göre devlet başkanının toprakları gayrimüslim sahiplerinin ellerinde bırakarak onlara lütufta bulunabileceğini, onları cizyeden muaf tutabileceğini ve razı olsunlar ya da olmasınlar arazileri gaziler arasında paylaşmamanın caiz olduğunu; Ebu Hanife'ye muhalefet edenlerin ise gazilerin rızasını şart koştuklarını ya da arazilerin onlar arasında paylaşılması gerektiği görüşünde olduklarını belirtir.⁵⁹

Üçüncü örnek selebe dairdir. Sıbt, kafir bir maktulün selebinin ancak

⁵⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 20-21.

⁵⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 21-23.

⁵⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 21; ayrıca bk. Murat Karacan, *Hanefî ve Şafî Mezhebine Göre Devlet Başkanının Yetkileri (Tuhfetü't-Türk Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2013), 106-111.

⁵⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 21; ayrıca bk. Karacan, *Devlet Başkanının Yetkileri*, 99-106.

devlet başkanının “Öldürülen kişinin selebi öldürene aittir” demesi halinde katile ait olacağını; Ebu Hanîfe’nin dışındakilerin ise devlet başkanının iznine gerek duyulmaksızın selebin katile ait olduğu görüşünde olduklarını söyler.⁶⁰

Dördüncü örnekte, cinayet işleyen birisinin devlet başkanı tarafından verilen tazir cezası sonucunda ölmesi halinde Ebu Hanife’ye göre devlet başkanın herhangi bir tazminat ödemekle yükümlü olmadığı, diğerlerinin ise tazminatı gerekli gördüğü işlenir.⁶¹

Beşinci örnek, Ebu Hanife’ye göre devlet başkanının izni olmaksızın ölü bir araziyi ihya edenin ona malik olamayacağı; diğerlerine göre malik olup devlet başkanının izni gerekmediği yönündedir.⁶²

Altıncı örnek suç işleyen köleyi kimin cezalandırabileceği ile ilgilidir. Ebu Hanife’ye göre zina eden, içki içen ya da hırsızlık yapan bir köleye suçun sabit olması halinde efendisi değil sadece devlet başkanı had uygulayabilir. Diğerleri ise efendinin had cezası uygulayabileceği ve devlet başkanın iznine ihtiyacı olmadığı görüşündedirler.⁶³

Yedinci örnekte Hanefilerden sâime mallarının zekatını fakirlere veren birisinden devlet başkanının ikinci kez vergi alabileceği; diğer imamların bunun aksini savunduğu söylenir.⁶⁴

Sekizinci örnek, devlet başkanının bir lakîti amden öldüren kişiye kısas uygulama yetkisinin bulunduğunu; diğer mezheplerin bunu kabul etmediğini öngörür.⁶⁵

Dokuzuncu örnek Ebu Hanife’ye göre bir cenazede veli ve sultanın aynı anda bulunması durumunda sultanın evla olduğu; diğerlerine göre velinin evla olduğuna dairdir.⁶⁶

Devlet başkanının otorite ve yetkisine dair bu örneklerin tamamında Ebu Hanife’nin devlet başkanının otorite ve yetkisini geniş tuttuğu; “diğerlerinin” ise daralttığı görülmektedir.

Yedinci babın ikinci konusu Ebu Hanife’nin mezhebinin ümmetten daha çok sıkıntıyı giderdiğine dair örnekleri kapsar. Sıbt, temizlikle ilgili yedi, hacla ilgili bir, alışverişle ilgili üç örnek zikrederek bunların hepsinde

⁶⁰ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *el-İntişâr*, 21.

⁶¹ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *el-İntişâr*, 21; ayrıca bk. Karacan, *Devlet Başkanının Yetkileri*, 82-88.

⁶² Sıbt İbnü’l-Cevzî, *el-İntişâr*, 21; ayrıca bk. Karacan, *Devlet Başkanının Yetkileri*, 94-99.

⁶³ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *el-İntişâr*, 21-22; ayrıca bk. Karacan, *Devlet Başkanının Yetkileri*, 76-82.

⁶⁴ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *el-İntişâr*, 22; ayrıca bk. Karacan, *Devlet Başkanının Yetkileri*, 88-93.

⁶⁵ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *el-İntişâr*, 22.

⁶⁶ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *el-İntişâr*, 22.

İmam Şafii'nin insanları sıkıntıya sokan hükümler verdiğini, Hanefilerin kolaylaştırıcı hükümleri benimsediği bu tür konularda insanların İmam Şafii'nin caiz görmediği bu yaygın şeylerden kaçınmasının nadiren mümkün olduğunu, meşakkat ve sıkıntı ortaya çıkaracağını belirterek "Sizi O seçti ve din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi." (el-Hac 22/78) ayetini zikreder.⁶⁷

Sekizinci bab Ebu Hanife'nin Kitap ve sahih Sünnet'e uyduğu, gayrının ise bunlara muhalefet ettiğine dairdir. Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye göre bu da Ebu Hanife'nin mezhebinin tercih edilmesini gerektiren sebeplerdendir.⁶⁸

Sıbt İbnü'l-Cevzî, ilk önce Ebu Hanife'nin Kuran ayetlerine uygun görüşler benimsediğine dair 11 örnek zikreder ve ilgili ayetleri sıralayarak bu örneklerden ikisinde "Ebu Hanife dışındakilerin", dokuzunda ise sadece İmam Şafii'nin Kitâb'a muhalefet ettiğini söyler.⁶⁹

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebu Hanife'nin Sünnet'e uygun görüş belirttiğine dair 50 mesele ele alır. Sıbt İbnü'l-Cevzî, İmam Ahmed'in Ebu Hanife ile aynı görüşte olduğunu belirttiği 4 mesele ile birlikte toplam 26 meselede sadece İmam Şafii'yi; 7 meselede sadece İmam Ahmed'i; 2 meselede sadece İmam Mâlik'i; 6 meselede İmam Şafii ile beraber İmam Ahmed'i; 1 meselede İmam Malik'in de Ebu Hanife ile aynı görüşte olduğunu belirterek İmam Şafii ile beraber İmam Ahmed'i; 1 meselede İmam Şafii ile birlikte İmam Mâlik'i; 1 meselede her üç imamı eleştirmekte; 6 meselede ise belirli bir muhatap zikretmeksizin Ebu Hanife'nin ve muhaliflerin görüşünü zikretmektedir. Sıbt İbnü'l-Cevzî, fıkhnın neredeyse bütün bablarına yayılan bu meselelerin bir örneklemeden ibaret olduğunu ifade ederek diğer mezheplerde Sünnet'e muhalefetin bu meselelerle sınırlı olmadığını da özellikle vurgular.⁷⁰

Genel toplama bakıldığında, eleştirilerden en çok nasibini alan mezhebin el-Melikü'l-Muazzam'ın eski mezhebi olan Şâfîlik olduğu görülür. Tespit edilmesi gereken ikinci nokta "Ebu Hanife merkezli" bir Hanefilik anlayışının ortaya konulmasıdır. Üzerinde durulması gereken üçüncü husus ise Hanefi mezhebinde devlet başkanının sahip olduğu geniş yetkilerin, içinde bulunduğu siyasi ve konjonktürel ortamda el-Melikü'l-Muazzam'ın elini güçlendiriyor olmasıdır.

⁶⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 22-23.

⁶⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 23.

⁶⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 23.

⁷⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr*, 24-37.

4. EL-MUAZZAM'IN MEZHEP TAASSUBU

el-Melikü'l-Muazzam'ın Hanefiliğe geçmesinde kendisinden önceki meliklerin yaşadığı tecrübelerin ve ortaya çıkan bazı sıkıntıların Şafii mezhebiyle çözülememesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Şafii mezhebi yukarıda da bir kısmı zikredilen bazı meselelerde tabiri caizse devlet başkanının elini kolunu bağlamakta ya da hareket alanını daraltabilmektedir.

Nitekim el-Melikü'l-Muazzam'ın amcası Selahaddin-i Eyyûbî'nin yaşadığı acı tecrübelerden birisi de bu yöndedir. Selahaddin-i Eyyûbî hicrî 587 yılında Ebu Hâmid Muhammed b. Abdullah b. İbn Ebî Asrûn'u Dımaşk kadılığından azleder. Bu kadının eline Haçlıların büyüklerinden bir esir geçmiş, Selahaddin-i Eyyûbî bu esiri kendisi için önemli bazı Müslüman esirler karşılığında fidye olarak vermek için kadıdan talep etmiş, fakat kadı talebi reddetmiş, Selahaddin-i Eyyûbî bunun üzerine kadıya para bile teklif ettiği halde yine de reddedilmiştir. Kadının elindeki bu esiri daha sonra Haçlılara satması, Selahaddin-i Eyyûbî'nin ona çok kızmasına ve onu kadılıktan azlederek huzuruna bile girmekten menetmesine sebep olmuştur.⁷¹

Haçlılar'ın Eyyubilerin hâkim olduğu topraklara sürekli olarak seferler düzenlemesi, el-Melikü'l-Muazzam'ın omuzundaki yükü artırıyor ve bazı ek vergiler koymasına yol açıyordu. Nitekim Zehebî, el-Melikü'l-Muazzam'ın Haçlıların baskısı sebebiyle zulmettiğini ve adaletsiz davranarak müsâdereye başvurduğunu söyler.⁷² Hicrî 616 yılında Dimyat şehri Haçlılar tarafından ele geçirilince, el-Melikü'l-Muazzam Dımaşk'ta bulunan Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye bir mektup yazarak insanları cihada teşvik etmesini ve mülklerini korumak isteyen küçük-büyük her Dımaşklının bu cihada katılmasını istemişti. Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Dımaşk camiinde el-Melikü'l-Muazzam'ın mektubunu okuması üzerine bu çağrıya olumlu cevap veren Dımaşklılar'ın daha sonra cihada katılmaktan vazgeçerek sözlerinden dönmeleri, el-Melikü'l-Muazzam'ın Dımaşklılar'ın mallarının sekizde birine veya beşte birine el koymasına sebep oldu.⁷³

“Bir malı, sahibinin mülkiyetinden zorla çıkarıp, karşılıksız olarak devletin mülkü haline getirmek”⁷⁴ şeklinde tarif edilen müsâdere, gerek

⁷¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*: 21: 389.

⁷² Zehebî, *Târîh*: 621-630, 204.

⁷³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 22: 239.

⁷⁴ Hamîd Muhammed Kamâtî, *el-'Ukûbâtü'l-mâliyye beyne'sher'ati ve'l-kânûn* (Bingazi, 1395), 83; Hüseyin Esen, “İslam Hukuku Açısından Müsâdere”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2002): 193.

bir tedbir gerekse bir ceza olarak uygulanabilmekte⁷⁵ ve müsâderede özel malların tamamına ya da bir kısmına el konulabilmektedir.⁷⁶ Nitekim Hanefilerden Şeybânî (ö. 189/805), ordunun savaş masraflarının beytülmalden karşılanması gerektiğini, ancak beytülmalde yeterli (سعة) kaynak bulunmadığında devlet başkanının savaş masraflarını “halka” (الناس) yükleyebileceğini söylerken,⁷⁷ Şâfiîler'den Cüveynî'nin (ö. 478/1085) ifadelerinden savaş masraflarının “zenginlere” yüklenebilmesi için “beytülmalin boşalmış olması” (خلو) gibi daha ağır şartların gerektiği ve/veya devlet başkanının elinin Hanefilerdeki kadar rahat olmadığı anlaşılmaktadır.⁷⁸ Nitekim Sıbt İbnü'l-Cevzî ile benzer meselelerde karşılaştırmalar yaparak Hanefî mezhebinin devlet idaresi için Şafii mezhebinden daha uygun olduğu fikrini savunan Tarsûsî de (ö. 758/1357) devlet hazinesinin yetersiz kalması durumunda Ebu Hanife'ye göre devlet başkanının zenginlerden rızaları dışında da olsa mal alma yetkisine sahip olduğunu, İmam Şafii'nin ise böyle bir yetkiyi devlet başkanına tanımadığını ifade etmektedir.⁷⁹ Kanaatimizce el-Melikü'l-Muazzam'ın bir hükümdar olarak sırtını Hanefî mezhebine dayaması ve kullandığı geniş yetkilerin de birilerinin canını bir şekilde yakmış olması onun mutaassıp bir Hanefî olarak lanse edilmesiyle sonuçlanmış olabilir.

el-Melikü'l-Muazzam'ın mezhep taassubuna yorulması mümkün olan meselelerden birisi de “içki”dir. Zehebî (ö. 748/1348), Dımaşklı olan ve el-Melikü'l-Muazzam ile aynı dönemde yaşayan Hanbelî hadis âlimi Ziyâeddin el-Makdisî'nin (ö. 643/1245) onun hakkında “el-Muazzam ceturdu; fakihti, müskir içer, içilmesine cevaz verir, hatta müskir içmeyenlere içmeleri için çok atâlar verirdi; Şam topraklarında çok zulüm tesis etti, Beytü'l-Makdis'in ve başka kalelerin yıkılmasını emretti.”⁸⁰ dediğini nakle-

⁷⁵ Bk. Esen, “İslam Hukuku Açısından Müsâdere”, 193.

⁷⁶ Cengiz Tomar, “Müsâdere”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 65.

⁷⁷ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Şerhu's-Siyer'i'l-kebîr*, thk. Ebu Abdullah Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1997), 1: 99.

⁷⁸ Bk. İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b Abdullâh b Yûsuf Cüveynî, *el-Gıyâsî = Gıyâsü'l-ümem fi iltiyâsî'z-zulem*, thk. Abdülazim ed-Dîb (Katar: el-Mektebâtü'l-Kübrâ, 1980/1401), 257-267.

⁷⁹ Bk. Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Alî b. Ahmed et-Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk fîmâ yecibü en yu'mele fi'l-mülk*, thk. Rıdvan es-Seyyid (Beyrut: Merkezü İbnü'l-Ezrak li-dirâsati't-türâsî's-siyâsî, 1432/2012), 77, 145-146; Karacan, *Devlet Başkanının Yetkileri*, 91-93.

⁸⁰ Bk. Zehebî, *Târîh*: 621-630, 205; Zehebî, *Siyer*, 22: 121.

derken, kendisi el-Muazzam hakkında “İçkileri idare etti”⁸¹ (أدار الخمر) ifadesini kullanır.

Bununla birlikte Safedî'nin (ö. 764/1363) naklettiği bir bilgi el-Melikü'l-Muazzam'ın aslında ne içtiğiyle ilgili önemli ipuçları barındırmaktadır. Buna göre “el-Muazzam'ın âdeti geceyi üçe bölmektir: Gecenin ilk kısmında içer ve kendisiyle baş başa kalır; ikinci kısmında uyur, üçüncü kısmında hamama girer, namaz kılar ve mütalaa ederdi”.⁸²

el-Melikü'l-Muazzam'ın bir âlim, fakih ve devlet adamı oluşu ile gecenin son bölümünde ibadet ve ilimle iştigal edebilmesi, onun içtiği şeyin, haramlığında ittifak edilen “şarap” olma ihtimalini gerçekten zayıflatmakta ve sadece Hanefilerin meşru gördüğü diğer içki türlerinden olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Nitekim fakihler hamrın (şarap) tanımında ihtilaf etmişler; çoğunluk, neden imal edildiğine bakmaksızın çoğu sarhoş eden her içeceğin hamr olduğunu savunurken Hanefiler sadece “üzüm suyundan” yapılan içkileri hamrın şümülüne dahil etmiş; Ebu Yusuf ve Şeybânî, üzüm suyunun, hiç ateşle kaynatılmadan veya ısıtılmadan, bekletilmek suretiyle kendi kendine mayalanıp sertleşip kabarmasını sarhoş edicilik özelliğini kazanmış olduğunun anlaşılması için yeterli görmüş; Ebu Hanîfe ise İmâmeyn'in zikrettiği bu hususlara “ilaveten” üzüm suyunun kaynamasının durarak “köpük atmasını” sarhoş edicilik özelliğini tam manada kazanması -yani hamr olması- için gerekli görmüştür.⁸³

Hamrın azını ya da çoğunu içmenin haram olduğu, haramlığını inkâr edenin kafir olacağı ve alınıp satılamayacağı gibi meseleler üzerinde Hanefiler ile diğerleri arasında görüş birliği bulunmaktadır. Bunun yanında, hamrın dışında kalan “sarhoş edici” içki türlerinden “bazılarının”, eğlence ve zevk için değil de hazmı kolaylaştırmak, tedavi ve “tâat için vücuda güç kazandırmak” gibi maksatlarla “sarhoş olmayacak miktarda” içilmesi ve alınıp satılması Ebu Hanife -ve Ebu Yusuf- tarafından caiz görülmüştür.⁸⁴

⁸¹ Zehebi, *Târîh*: 621-630, 204.

⁸² Safedî, *el-Vâfi*, 23: 169.

⁸³ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsûf* (Beirut: Dârü'l-Marife, 1414/1993), 24: 13; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, 2. Baskı (Beirut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 6: 406, 415; Abdülaziz Bayındır, “İslâm Açısından Sarhoş Edici İçkiler”, *İslâm Medeniyeti Mecmuası* 4/3 (1980): 5-6; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletüh* (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996), 6: 152; Salim Özer, “İçkinin Yasaklanmasında Fukahanın Esas Aldığı Ölçüler”, *Bilimname* 8/18 (2010): 62.

⁸⁴ Mezkur görüşün delilleri ve detaylı bilgi için bk. Serahsî, *el-Mebsûf*, 24: 2-17; Kâsânî, *Bedâ'î'*,

Görüldüğü üzere el-Melikü'l-Muazzam'ın bazıları tarafından hamr içmekle ve hamrları idare etmekle itham edilmesi sadece çoğunluğun bu konudaki görüşünü yansıtmakta, Ebu Hanife'nin -ve Ebu Yusuf'un- görüşlerini dikkate almamaktadır. Gerek el-Melikü'l-Muazzam'ın gerekse Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Hanefilik anlayışında daima ya da çoğu zaman Ebu Hanife'nin görüşlerinin tercih edildiği anlaşılmaktadır; el-Melikü'l-Muazzam'ın sadece Ebu Hanife'nin görüşlerinden oluşan on ciltlik eseri yanından hiç ayırmaması ve ezberlemesinin yanında, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin el-Melikü'l-Muazzam için yazdığı el-İntişâr adlı eserindeki Ebu Hanife vurgusu da bunu göstermektedir. Bu meselede de Ebu Hanife'nin görüşünü tercih etmeyi taassuba yormanın ne kadar doğru olduğu tartışılabilir. Buna rağmen, el-Melikü'l-Muazzam'ın ihtiyatlı davranmayı terk ederek tabiri caizse “düzenli olarak” içmesi ve Hanefilerin caiz gördüğü içki türlerinin içilmesine ya da alınıp satılmasına izin verip göz yummasının bir mezhep taassubu olarak algılanmış olması mümkündür.

Şâfiî mezhebine mensup bir tarihçi olan İbn Vâsıl (ö. 697/1298), el-Melikü'l-Muazzam'ın Ebu Hanife'nin mezhebi için aşırı taassup gösterdiğini söylerken birkaç hususu bir arada zikreder: Neden Şafii mezhebinden Hanefi mezhebine geçtiğini soran babasına karşı el-Melikü'l-Muazzam'ın kullandığı “Ya Hâvend, sizden birisinin de Müslüman olmasına razı olmaz mısınız?” şeklindeki ifadenin şaka olduğu İbn Vâsıl tarafından belirtilse de bu sözün el-Melikü'l-Muazzam'ın bir Ebu Hanife mutaassıbı olarak görülmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. el-Melikü'l-Muazzam'ın, Şâfiî olan el-Aksâ hatibini azlederek onun yerine Harem-i Şerif'in kapısındaki Hanefi Emcediyye medresesinde müderrislik yapan ve fıkhıta müttemeyyiz olan Şehabeddin adlı bir Hanefi'yi ataması; Kubbetü's-Sahre'nin imamlığını Şafiilere bırakması, ancak Harem-i Şerif'teki müezzinlere namazların tekbirlerini sadece Mescid-i Aksâ'nın Hanefi imamının arkasında getirmelerini emretmesi ve bir defasında müezzinlerin Kubbetü's-Sahre'nin Şafii imamının arkasında müezzinlik yaptıklarını duyunca bunu şiddetli bir şekilde kınaması; Harem-i Şerif'te kıraat-i seb'a tedrisi için bir kubbe yaptırarak büyük miktarda mal vakfetmesi, ancak vakıf şartnamesine sadece Hanefilik için harcama yapılabileceğine dair bir şart koydurması; İbn Vâsıl'ın el-Muazzam'ın mutaassıp bir Hanefi olduğunu söyledikten sonra zikrettiği hususlardır.⁸⁵

6: 415-416, 425-426, 428-429, 437, 455-458, 471-475; Bayındır, “İslâm Açısından Sarhoş Edici İçkiler”, 6-12; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletüh*, 6: 154-155; Özer, “İçkinin Yasaklanmasında Fukahanın Esas Aldığı Ölçüler”, 70-91.

⁸⁵ İbn Vâsıl, *Müferric*, 4: 211.

el-Melikü'l-Muazzam'ın mezhep taassubuna yorulabilecek ve Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *el-İntişâr* adlı eserinin- onun siyasetine bizatihi yön verdiğini gösteren en somut veri belki de el-Muazzam döneminde Dımaşk'ta kurulan medreselerdir. Nitekim konuyla ilgili bir çalışması bulunan Yılmaz, el-Muazzam döneminde Dımaşk'ta kurulan medreselerin dördünün Hanefî, ikisinin Hanbeli mezhebine ait olduğu ve onun döneminde hiçbir Şafii medresesi kurulmadığı tespitini yapar. Şafiilerin yeni kurulan medreselerde kendine yer bulamaması, sadece el-Melikü'l-Muazzam dönemine özgü ve Eyyûbîler'in hiçbir döneminde karşılaşılmaması düşünülemeyecek bir olgudur.⁸⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *el-İntişâr* adlı eserinde en çok Şafiilerin görüşlerini eleştirmesi ile el-Muazzam'ın Şâfiîler'e karşı takındığı bu tavır tesadüf olmasa gerekir.

el-Muazzam'ın bu tavrında, problem yaşadığı bazı Şafiilerin de etkili olduğu anlaşılmaktadır ki bunlardan birisi de Ebu Mansûr İbn Asâkir ed-Dımaşkî'dir (ö. 620/1123). Kendi zamanında "Şâfiyye'nin şeyhi"⁸⁷ olarak tanınan İbn Asâkir, Dımaşk'taki Cârûhiyye ve Kudüs'teki Salâhiyye (Nâsiriyye) medreselerinde ders vermiştir. el-Melikü'l-Âdil ona "Şam Nizamıyesi" olarak anılan Takaviyye medresesini de vermiştir. Tüm ısrarlarına rağmen İbn Asâkir'in Şam kadılığını kabul etmemesi el-Melikü'l-Âdil'i çok rahatsız etmiş, ancak o yapılmasını emrettiği meşhur medresesini (el-Medresetü'l-Âdiliyye) yine de İbn Asâkir'e vermeye karar vermişti. el-Melikü'l-Âdil medrese tamamlanmadan vefat etti ve Dımaşk'ın kontrolü tamamen el-Muazzam'ın eline geçti. el-Muazzam'ın bir Hanefi olarak vergiler ve içkiler konusunda benimsediği -daha önce değindiğimiz- yeni siyaset İbn Asâkir tarafından eleştirilince, el-Muazzam yeni tamamlanan Âdiliyye medresesini ona vermekten vazgeçtiği gibi Dımaşk'taki Takaviyye ve Kudüs'teki Salâhiyye medreselerini de onun elinden aldı. İbn Asâkir'in elinde giderlerinin karşılanması sıkıntı yaşanan Cârûhiyye'den başka bir medrese kalmadı.⁸⁸

SONUÇ

Bilinçli bir şekilde mezhep değiştirmenin sadece bir ya da birkaç sebebe bağlanması mümkün ve doğru değildir. el-Melikü'l-Muazzam'ın Hanefîleşmesinin de bir geçişle başlayıp biten bir olay olarak değil bir sü-

⁸⁶ Bk. Yılmaz, *el-Melikü'l-Muazzam*, 37-38, 63-85.

⁸⁷ Ebû Şâme el-Makdisî, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravdateyn*, 136; Zehebî, *Târîh*: 611-620, 503.

⁸⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 1434/2013, 22: 268; Ebû Şâme el-Makdisî, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravdateyn*, 137-138; Zehebî, *Siyer*, 1417/1996, 22: 187-188; Zehebî, *Târîh*: 611-620, 501-503; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5: 121-122.

reç olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu açıdan mezhep değiştirme bir taraftan yaşanan deneyimlerin ve zihinsel gelgitlerin bir sonucuyken diğer taraftan yönü her zaman belirlenemeyen bir değişim ve gelişim sürecinin de başlangıcıdır.

el-Muazzam'ın Hanefî mezhebine meyiletmesinde bireysel tercihlerinin bu mezheple daha çok uyuşması etkili olduğu gibi; Eyyûbî hanedanının tâbi olduğu Şafîî mezhebinin toplumsal, ekonomik ve siyasi problemleri çözmede yetersiz kaldığını tecrübe etmesi ve düşünmesi de etkili olmuştur.

el-Muazzam gibi sonradan Hanefî olan Tahâvî (ö. 321/933), Ebü'l-Yümn el-Kindî (ö. 613/1217) ve Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256) gibi şahsiyetler onu sadece ilmî açıdan etkilemek ve geliştirmekle kalmamış; Hanefîliğe geçiş ve Hanefîleşmesindeki zihinsel arka planını da şekillendirmiş olmalıdırlar.

Kaynaklar el-Muazzam'ın “formel” fıkıh eğitimini aldığı Hasîrî ile münasebetleri hakkında fazla bilgi vermemekte ve genellikle Hanefî fıkhını onun yanında “tefakkuh” ettiğine değinmekle yetinmektedir. Buna karşın Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin el-Muazzam ile arkadaşlığı, onunla Hasîrî'den fıkıh dersleri almaya başlamasından daha eskiye dayanmaktadır. Kanaatimizce el-Muazzam'ın resmî anlamda ve icazetli bir Hanefî kabul edilişi Hasîrî'den fıkıh dersleri almasıyla mümkün olmuş; ancak Hanefî mezhebini tercihinde, Ebu Hanife'ye -kimilerine göre taassup derecesinde- bağlanmasında, Dımaşk'taki diğer Hanefîlerle yakınlaşmasında ve Hasîrî'den Hanefî fıkhını öğrenmeye karar vermesinde en çok Sıbt İbnü'l-Cevzî etkili olmuştur.

Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin el-Muazzam için yazdığını söylediği ve daha önce hakkında bilgi verdiğimiz *el-İntişâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-şahîh* adlı eserin muhtevası ile el-Muazzam'ın Hanefîlik anlayışı ve uygulamaları arasındaki paralellik, bu eserde ele alınan konuların eser yazılmadan önce Sıbt İbnü'l-Cevzî ile el-Melikü'l-Muazzam arasında müzakere edildiğini ve el-Muazzam'ın Hanefîleşmesinde etkili olduğunu göstermektedir.

Eserde öne çıkan “Ebu Hanife'nin görüşlerine bağlılık”, “devlet başkanına tanınan geniş yetkiler”, “kolaylık” ve “en çok Şafîî mezhebinin eleştirilmesi” gibi hususiyetlerin, eserin iki kapak arasında el-Muazzam'a takdim edilmesinden sonra da onun görüşlerini, bakış açısını ve uygulamalarını şekillendirdiği; tabakat ve tarih kitaplarında nakledilen bilgilerden anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. "Siyâsetnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37: 304-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Altıkulaç, Tayyar. "Ebü'l-Yümn el-Kindî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 351-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bayındır, Abdülaziz. "İslâm Açısından Sarhoş Edici İçkiler". *İslâm Medeniyeti Mecmuası* 4/3 (1980): 3-17.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b Abdullâh b Yûsuf. *el-Gıyâsî = Gıyâsü'l-ümem fi iltiyâsî'z-zulem*. Thk. Abdülazim ed-Dîb. Katar: el-Mektebâtü'l-Kübrâ, 1401/1980 .
- Ebü Şâme el-Makdisî, Ebü'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman. *ez-Zeyl 'ale'r-Ravdateyn = Terâcimü ricâli'l-ğarneyni's-sâdis ve's-sâbi'*. Thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. 2. Baskı. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1974.
- Ebü Şâme el-Makdisî, Ebü'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman. *Kitâbü'r-Ravdateyn fi aħbârî'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Şalâhiyye*. Thk. İbrâhim ez-Zeybek. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- Esen, Hüseyin. "İslam Hukuku Açısından Müsâdere". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15 (2002): 191-225.
- Güner, Ahmet. "Melik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 51-53. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. Thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Cîze: Hicr, 1418/1997.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. *el-Menhelü's-sâfi ve'l-mütevfi ba'de'l-vâfi*. Thk. Muhammed Muhammed Emin. 13 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1427/2006.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. *en-Nücümü'z-zâhire fi mü'lûki Mısr ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1355/1936.
- İbn Vâsıl, Ebü Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Sâlim b. Nasrillâh. *Müferricü'l-kürûb fi aħbârî Benî Eyyûb*. Thk. Haseneyn Muhammed Rabî'. 5 Cilt. B.y.: y.y., ts.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kâmil fi't-târîh*. Thk. Muhammed Yusuf ed-Dakkâk. 11 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003.
- İltaş, Davut. "Tahâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 385-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kallek, Cengiz. "Hasîrî, Mahmûd b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 383. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Kamâtî, Hamîd Muhammed. *el-'Ukûbâtü'l-mâliyye beyne'serâ'ati ve'l-kânûn*. Bingazi, 1395.
- Karacan, Murat. *Hanefî ve Şafî Mezhebine Göre Devlet Başkanının Yetkileri (Tuhfetü't-Türk Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2013.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*. Thk. Ali Muhammed Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 2. Baskı. 10 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Kılıç, Mustafa. "Âlim ve Devlet adamı olarak bir Eyyubî Meliki : el-Melikü'l-Muazzam (576-624/1180-1227)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006): 337-355.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*. Thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv. 5 Cilt. Cîze: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1413/1993.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Yûnînî, Kutbüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 596-597. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kütübî, Salâhuddin Muhammed b. Şakir b. Ahmed ed-Dârânî. *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1973.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1324 h.
- Özer, Salim. "İçkinin Yasaklanmasında Fukahanın Esas Aldığı Ölçüler". *Bilimname* 8/18 (2010): 55-92.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. Thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsûf*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1414/1993.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Şerhu's-Siyeril-kebîr*. Thk. Ebu Abdullah Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfî. 5 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *el-Celîsü's-şâlih ve'l-enîsü'n-nâşih*. Thk. Fevvâz Sâlih Fevvâz. London: Riad el-Rayyes Books, 1989.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *el-İntişâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-şahîh*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2010.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*. Thk. İbrahim ez-Zeybek. 23 Cilt. Beyrut: er-Risâletü'l-âlemiyye, 1434/2013.
- Sifil, Ebubekir. "Zâhid Kevserî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 80-81. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Şeşen, Ramazan. "el-Melikü'l-Âdil I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 59-60. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Şeşen, Ramazan. "Eyyûbîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 20-31. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Tarsûsî, Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Alî b. Ahmed. *Tuhfetü't-Türk fîmâ yecibü en yu'mele fi'l-mülk*. Thk. Rıdvan es-Seyyid. Beyrut: Merkezü İbnü'l-Ezrak li-dirâsati't-türâsi's-siyâsi, 1432/2012.
- Tomar, Cengiz. "el-Melikü'l-Muazzam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 71-73. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Tomar, Cengiz. "İbn Vâsıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 438-440. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Tomar, Cengiz. "Müsâdere". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 65-67. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uleymî, Ebü'l-Yümn Mücürüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdirrahmân. *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*. Thk. Adnan Yunus Abdülmecid Ebû Tabbâne. 2 Cilt. Amman: Mektebetü Dendîs, 1999/1420.
- Yavuz, Yunus Vehbi. "el-Câmi'u'l-kebîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 109-110. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Zâhid Kevserî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 77-80. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yılmaz, Harun. *el-Melikü'l-Muazzam ve Döneminde Dimaşk'ta Kurulan Medreseler (615-624/1218-1227)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.
- Yûnînî, Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b Muhammed b Abdullah. *Zeylû Mir'âti'z-zamân*. 3 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1374/1954.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mîzânü'l-i'tidal fî naqdi'r-ricâl*. Thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmevcud, Abdülfettah Ebû Sünne. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995/1416.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. Thk. Beşşar Avvad Maruf, Muhyî Hilal es-Serhân. 11. Baskı. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm: 611-620*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1418/1997.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm: 621-630*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1418/1998.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm: 651-660*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1419/1999.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletüh*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996.